

اصل مشروعیت تحصیل دلیل در دادرسی کیفری ایران و انگلستان

علی امیرزاده خیابانی^۱ و محمد امین فرید*^۲

چکیده

از جمله نهادهایی که در اثبات مجرمیت، در نظام کیفری ایران و انگلیس مورد استناد قرار می‌گیرد، ادله ای است که از طریق مشروع تحصیل گردیده باشند، و هر دو نظام کیفری از دلایلی که به طرق نامشروع اخذ گردد پرهیز نموده و استناد به آنها را در محاکم، فاقد وجاهت قانونی می‌دانند، به همین جهت دلایلی که مبتنی بر اصول علمی و عقلی بدست آمده باشد، از جمله دلایلی هستند که در دو نظام کیفری مورد وثوق محکمه قرار گرفته و از جمله ادله ای محسوب می‌گردند که معمولاً به لحاظ فرایند اخذ آن کمتر شائبه در آنها مشاهده می‌گردد. از طرفی، در نظام کیفری ایران، قاضی بنا بر قاعده علم قاضی می‌تواند با توجه به قرائن و شواهد متقن و محکم، نسبت به صدور رای در امر کیفردهی اقدام نماید، با اینکه علم قاضی در نظام کیفری ایران جزء ادله اثبات تلقی شده، در حقوق خصوصی منطوقاً حجت اشعاری را ندارد مگر در گستره قرائن و اماره متعارف قرار گیرد، ولی با این وجود از جمله دلایل مصادیق مشروع تحصیل دلیل محسوب می‌گردد، نگارنده در این مقاله خواستار تحلیل مشروعیت تحصیل دلیل در دو نظام کیفری و تبیین چالش‌های موجود در فرایند جهانی شدن حقوق جزا و صحنه بر دادرسی منصفانه است.

واژگان کلیدی: اقرار، تحصیل دلیل کیفری، تحصیل مشروع دلیل، سوگند، شهادت

مقدمه

اصل قانونی بودن یکی از مهم‌ترین اصول در قوانین کشورهاست و این اصل در تحصیل دلایل نیز مورد نظر قرار گرفته و در قوانین آیین دادرسی کیفری کشورها بر آن تأکید شده است. قانون به منظور حفظ کرامت انسانی در هنگام کسب دلایل راه‌کارهای لازم را ارائه نموده است و با تعیین مقرراتی، مقابل اعمال خودسرانه می‌ایستد لذا صدور حکم عادلانه بدون در نظر گرفتن ادله مشروع و ارائه آن به دادگاه امکان‌پذیر نخواهد بود. دیر زمانی نیست که دادرسی منصفانه، مضاف بر ورود

گروه حقوق، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران

گروه حقوق، واحد ارومیه، دانشگاه آزاد اسلامی، ارومیه، ایران* (نویسنده مسئول)

در ادبیات حقوقی، از رویکرد کاربردی برخوردار گردیده تا در پرتو آن بتوان به مشروعیت دلایل مکتسبه در فرآیند عدالت کیفری در دادرسی های منصفانه مهر تاکید و تأیید بگذارد. کیفیت تحصیل دلایل چه در سیستم دلایل قانونی در دو نظام کیفری چگونه باشد تا عدالت قضائی از میان احکام، اعلام و ملموس شهروندان قرار گیرد و این مهم در جهانی شدن حقوق جزایی و در فرآیند ارزش گذاری بر رفتارها و جرم انگاریهای نشأت گرفته از فناوری و اطلاعات تحصیل دلایل مشروع را چالش پذیر کرده است.

این اصل می تواند به عنوان مبنا، دو اثر را در پی داشته باشد اول اینکه می تواند به عنوان عاملی در جهت حفظ کرامت انسانی و برقرار کننده تعادل در اصول مسلم دادرسی محسوب گردد و از طرفی به عنوان مانعی در قبال برخی سوء استفاده ها از اصل آزادی تحصیل دلیل محسوب گردد. نکته ای که محقق را بر آن داشت تا پیرامون موضوع فوق به مطالعه بپردازد آن است که اصل اراده و اهمیتی که قانونگذار برای آن قائل است، همواره باید مورد صیانت قرار گیرد و تحصیل دلیل از طرق نامشروع می تواند نافی این صیانت بوده و آسیب جدی به اراده اشخاص وارد نماید و آسیب رساندن به اراده اشخاص در نظام کیفری، می تواند به نوعی نزول شأن کرامت انسانی محسوب گردد. لذا با توجه به موارد فوق مسئله ای که مطرح می گردد این است که مشروعیت تحصیل دلیل در حقوق ایران و انگلستان از چه جایگاهی برخوردار است؟ و فرضیه ای که می تواند مطرح شود این است که در نظام کیفری ایران و انگلستان اصل مشروعیت تحصیل دلیل برگرفته از احترام به کرامت و شأن انسانی می باشد و مبانی مشروعیت تحصیل دلیل در حقوق ایران عدالت پروری و در نظام حقوقی انگلستان انصاف می باشد. و در دو نظام حقوقی مذکور وجوه اشتراک و افتراق در خصوص تحصیل دلیل و مشروعیت آن وجود دارد.

مفهوم دلیل به لحاظ لغوی و اصطلاحی

دلیل در لغت به معنی راهنما و هادی است و منظور از آن، این است که دلیل، شخص قاضی را از امر مجهول به امر معلوم هدایت می کند. زیرا قاضی، نسبت به دعوی، ثالث است و از چگونگی آن چه بین طرفین دعوی گذشته است، اطلاعی ندارد. (دهخدا، ۱۳۷۲، ص ۷۳۵)

ماده ۱۹۴ ق. آ. م. می گوید: «دلیل، عبارت از امری است که اصحاب دعوا برای اثبات یا دفاع از دعوا، به آن استناد می نمایند» در این حکم، دلیل یعنی مستند دعوی خواهان یا ادعای خوانده در مقام دفاع را باید همان راهنمای قاضی برای کشف حقیقت دانست. در نظام کیفری ایران دلیل به صراحت تعریف نشده است، اما بخش پنجم قانون مجازات اسلامی به ادله اثبات در امور کیفری اختصاص یافته و قانونگذار در ماده ۱۶۰ صرفاً به معرفی مصادیق آن اقدام نموده است، ماده ۱۶۰ ق. م. ا. چنین بیان می دارد: «ادله اثبات جرم عبارت از اقرار، شهادت، قسامه و سوگند در موارد مقرر قانونی و علم قاضی است.»

در ماده ۳۱۸ آ. د. ک. مصوب ۱۳۹۲ نیز قانونگذار به مفهوم دلیل اشاره نکرده و صرفاً "به بیان آن به شرح زیر پرداخته است: «ادله اثبات در امور کیفری شامل مواردی می شود که در قانون مجازات اسلامی مقرر گردیده است. تشریفات رسیدگی به ادله به شرح مواد این فصل است»

مفهوم دلیل در حقوق انگلیس

در حقوق انگلیس واژه Evidence دارای معنای نزدیک به هم و معادل دلیل است. متنها Evidence دلیلی است حقوقی که برای اثبات و دفاع از دعوا به کار می رود و دلیل به مفهوم عام هم در حقوق انگلیس Proof نامیده می شود. (برایان و هنری، ۱۹۹۰، ص ۱۲۱۵)^۱

مغرب زمین

بعد از نظام حقوقی روم باستان، حقوق فرانسه را پویاترین حقوق مغرب زمین می توان نام نهاد. در حقوق کیفری فرانسه، گاه قانونگذار اقامه دلیل در اثبات عللی که مانع تعقیب کیفری متهم می شوند را بر عهده او گذارده است. مثلاً بر اساس ماده ۳۵ قانون ۲۹ ژوئیه ۱۸۸۱ فرانسه، در جرم افتراء دلیل اثبات صحت امر نسبت داده شده بر متهم تحمیل می شود یا مطابق ماده ۱۱۴ قانون جزای قدیم، این کشور که ناظر به جرایم کارمندان دولت نسبت به افراد است تحت شرایطی متهم می تواند از معاذیر معاف کننده مجازات برخوردار شود، چرا که در ماده مذکور آمده است که اگر کارمند داوالت عملی مرتکب شود که به آزادی فردی یا حقوق مدنی افراد و یا قانون اساسی لطمه وارد آورد محکوم به مجازات می گردد. مگر اینکه اثبات نماید که عمل به امر مافوق انجام شده و دخالت در کار فرد در صلاحیت آن مقام بوده و حسب سلسله مراتب، ناگزیر از اطاعت بوده است که در این صورت از مجازات معاف می شود در این زمینه دیوان عالی کشور قضات را از تکمیل ادله به نفع متهم منع نموده است. (جاکیوز^۲، ۲۰۰۵، ص ۶۳)

تحت تاثیر پدیده جهانی شدن و آثار و پیامدهای آن، فرصت های تازه ای برای بزهکاران پدید آمده و اشکالی نوین از بزهکاری ظهور و توسعه یافته است که تهدیدی برای صلح، امنیت، ثبات و توسعه پایداری جامعه بشری به شمار می آید. تحول اشکال بزهکاری و رفتارهای مجرمانه، به ویژه بزهکاری سازمان یافته فراملی و فساد مالی، ضرورت ارتقای همکاری های بین المللی و تشدید مداخله نظام کیفری در سطوح ملی و فراملی را بیش از پیش مطرح ساخته و مقابله و رویاروی با پدیده جنایی را ایجاد می کند. بدین منظور بایستی در کنار رویکرد سرکوبگر و واکنشی به پدیده مجرمانه، از یافته ها و دستاوردهای جرم شناسی به منظور کاستن از وظیفه عدالت کیفری استفاده کرد. بر مبنای اندیشه جهانی شدن مفاهیم و آورده های جرم شناسی، کنوانسیون های سازمان ملل متحد برای مبارزه با جنایت سازمان یافته (فراملی پالرمو ۲۰۰۰) و کنوانسیون سازمان ملل متحد برای مبارزه با فساد (مریدا ۲۰۰۳) با لحاظ کردن آموزه های جرم شناسی بر ضرورت نگرش جامع و چند جانبه به بزهکاری های نوین بین المللی توجه کرده اند. مطالعه جرم شناختی کنوانسیون های پالرمو و مریدا به عنوان ابزارهای بین المللی که دارای ماهیت کیفری هستند، نشان می دهد که در پرتو اندیشه متنوع سازی پاسخ به پدیده مجرمانه به منظور کاستن از وظیفه عدالت کیفری، مفاهیم، آموزه ها و دستاوردهای جرم شناختی، جلوه های آشکار و موثری در این

---

¹ - Brayan & Henry.

² - Jacques

کنوانسیون ها داشته اند. دستاوردهای جرم شناسی پیشگیرانه و جرم شناسی بالینی در قالب تمهید اقدامات پیشگیرانه، بازپذیرسازی اجتماعی بزهکاران و حمایت از بزه دیدگان در مواد کنوانسیون پالمو و مریدا تجلی پیدا کرده اند و دولت ها متعهد شده اند که زمینه اجرا و توسعه دستاوردهای جرم شناختی این کنوانسیون ها فراهم نمایند. (شاطری پور اصفهانی، ۱۳۸۸، ص ۱)

تحصیل دلیل در اسلام

در اسلام، برخی امور بالعیان ثابت است و اثبات برخی دیگر نیازمند برهان می باشد. هر دو روش ارزشی برابر دارند و اثبات یک امر یا ادعا عبارت است از ارائه حجت. حجت یا دلیل مورد ارزیابی قاضی قرار می گیرد تا به مرحله یقین برسد. در این خصوص می توان به آیه ۳۶ سوره یونس اشاره نمود. اینکه اثبات به عهده مدعی است نیز یک قاعده عمومی است (البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر)، بنابراین اصل برائت ذمه شامل حال «خوانده» و اقامه دلیل بر اثبات خلاف این اصل بر عهده «خواهان» است و به هنگام تعارض، قاعده تساقط ادله یا قاعده ترجیح دلایل اعمال می شود.

راههای عمده اثبات یا حجت‌های شرعی عبارتند از: اقرار، شهادت (بینه)، سوگند (یمین)، علم قاضی، اصول عملیه فقهی و کارشناسی (دلایل علمی) و اسناد.

در خصوص تحصیل دلیل و آن هم به صورت مشروع در منابع و متون اسلامی به مصادیقی از قضاوت های امیرالمومنین (ع) اشاره گردیده است که ایشان در قضاوتهای خود از دلایلی استفاده می نمود که راه انکار آن هیچگاه وجود نداشته و متهمین به جرم خویش اعتراف می نمودند. (محمصانی، ۱۳۸۵، ص ۳۳۹)

ادله اثبات دعوی در فقه امامیه طریقت دارد، یعنی قاضی صرفاً درصدد فراهم آوردن صوری ادله نمی باشد. برخلاف برخی از سیستم های دیگر ملاک عمل، حقیقت قضایی است. قاضی با فراهم آمدن صوری ادله ثبوت جرم (مجرم بودن متهم) را فرض می کند و با توجه به ثبوت این حقیقت قضایی، اقدام به اصدار حکم می نماید. (گروه پژوهشی حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۸۷)

مشروعیت تحصیل دلیل به لحاظ مفهومی

مشروعیت که گاه از آن تحت عنوان رعایت صحت و امانت یاد می شود مفهوم مطلقی نیست، تحول این مفهوم در طی قرون متمادی که تا امروز نیز امتداد یافته است (تحول روی محور زمان) و نیز امکانی به مکان دیگر (تحول روی محور مکان) گویای آن است که مشروعیت نسبی است. اما آنچه که در بدون امر از مشروعیت فهمیده می شود عمل مطابق با قانون است ولی ارائه تعریف برای چنین مفهومی بسیار دشوار است و شاید به همین لحاظ است که قانونگذاران در این راه قدم بر نمی دارند و خود را به دست ناهمواری های اجتناب ناپذیر این مسیر نمی سپرند. در عوض، آموزه های ارائه شده توسط علمای حقوق و نیز رویه قضایی در ایضاح این موضوع نقش مهمی داشته است. به همین علت، درک مشروعیت نحوه تحصیل دلیل با جستجو و کنکاش در آرای مختلف و تورق مجموعه های رویه قضایی ممکن است. این مفهوم در واقع بسان شکلی است خمیری که از دیرباز در دست قضات پیکر تراش قرار گرفته، هر روز متحول می شود. و بر ظرافت آن افزوده

می‌گردد، اما هنوز طرح ثابتی به خود نگرفته است، با این حال خطوط اصلی چهره آن مشخص شده است. این خصوص همانا احترام به شخصیت انسان و حفظ اعتبار دادگستری است.

مبانی تحصیل دلیل مشروع در نظام های کیفری

تحصیل دلیل مشروع در نظام کیفری به نوعی احترام به انسان به عنوان والاترین موجود در جامعه محسوب می‌شود لذا مصادیق زیر را می‌توان به عنوان مصادیق مبنای تحصیل دلیل مشروع در نظام های کیفری محسوب نمود.

صیانت از حقوق فردی و کرامت انسانی

برای دستیابی به اهداف بلند مدت انسانی از جمله آزادی، عدالت و نظم عمومی، احترام و پاسداری از آن ضروری است. به همین علت کرامت انسانی به عنوان مهمترین مفاهیم و ارزش های مورد حمایت در نظام حقوق بشر، مجموعه ای از اوصاف و عناصری است که موجب تمایز انسان از سایر موجودات می‌شود یعنی تفکر، احساس و خواست. پس در فرایند دادرسی کیفری به ویژه مرحله تحقیقات مقدماتی نیز این حقوق باید مورد احترام قرار گیرد. و بر همین اساس اصل مشروعیت تحصیل دلیل و رعایت قانون در اداره آن، احترام به تمامیت جسمانی و زندگی خصوصی افراد، احترام به اصل آزاد اطلاعات، رعایت اصل رازداری و حرفه ای و اسرار شغلی و رعایت حقوق دفاعی متهم را لازمه صیانت از حقوق فردی و حرمت شان و منزلت بشری و کرامت انسانی دانسته است. (فاخری، ۱۳۷۹، ص ۲۸)

صیانت از حقوق شهروندی

یکی از جلوه های بارز صیانت از حقوق مسلم شهروندی، رعایت مقررات و قواعد مربوط به فرآیند گردآوری دلایل علیه متهمین در رسیدگی های کیفری است و در این میان، نقش برخی از مقامات ذیربط، حیاتی تر از سایرین است نظیر پلیس. «نقش پلیس، از آن رو اهمیت دارد که اولین مرحله ی ورود افراد به نظام عدالت کیفری است؛ از این رو، عموم مردم، همواره نظام عدالت کیفری را با پلیس می‌شناسند. از سوی دیگر، این مرحله، از آن رو نیز مورد توجه خاص حقوقدانان قرار گرفته است که امکان بیشترین تعرض به حقوق بنیادین و اساسی افراد، در این مرحله مشاهده می‌شود.» (تدین، ۱۳۸۸، ص ۴۲۸)

عدم رعایت حقوق دفاعی متهم

یکی از مصادیق رعایت مشروعیت در تحصیل دلیل، رعایت حقوق دفاعی متهم است. بر این اساس دلیلی که با نقض حقوق دفاعی متهم حاصل گردد، قابل پذیرش نخواهد بود. حقوق دفاعی متهم که امروزه به عنوان جزء جدایی ناپذیر دادرسی منصفانه در قوانین و مقررات داخلی و بین المللی مطرح و مورد حمایت قرار گرفته است، به معنای مجموعه امتیازات و امکاناتی است که در یک دادرسی منصفانه لازم است، متهم از آن برخوردار باشد تا بتواند در مقابل ادعایی که بر خلاف فرض براءت، علیه او مطرح شده، در شرایطی آزاد و انسانی از خود دفاع کند. (امیدی، ۱۳۸۳، ص ۲۲۵)

تحصیل آزادانه دلیل در تقابل با اصل مشروعیت تحصیل دلیل

تحصیل و ارائه دلیل در فرایند دادرسی کیفری می تواند توسط دو نظام متفاوت مطرح گردد. نظام آزادی دلیل و نظام ادله قانونی.

سه قاعده برای تفکیک این دو نظام وجود دارد: ۱- در نظام آزادی ادله، جستجوی دلیل می تواند از هر طریق و شیوه ای صورت پذیرد ادله دارای سلسله مراتب نیست و قاضی به ادله ارائه شده وابسته نیست. برعکس در نظام ادله قانونی، اصحاب دعوا فقط مجاز به ارائه ادله ای هستند که توسط قانون تعیین شده است و ادله دارای سلسله مراتب است به گونه ای که برخی ادله بر ادله دیگر تفوق و برتری دارد و قاضی به محتوای دلیل وابسته است و نمی تواند آنرا نادیده بگیرد. در سیستم حقوق کیفری بسیاری از کشورها نظام نخست تبعیت شده است. در این نظام در فرایند دادرسی کیفری، اثبات اموری که به وقوع پیوسته اند با توسل به انواع ادله با ماهیت متفاوت امکانپذیر است. و در ارائه دلیل علی الاصول هیچ گونه محدودیتی جز آنچه که در برخی موارد قانونگذار یا رویه قضایی پیش بینی کرده است وجود ندارد. از این موضوع تحت اصل ادله آزاد یا آزادی ادله در امور کیفری نیز نام برده شده است. که باید از اصل ارزیابی آزادانه دلیل، تفکیک شود. در عین حال آزادی در تحصیل دلیل به معنای آزادی مطلق و بی قصد و شرط در تهیه و جمع آوری ادله نیست و قانونگذار و رویه قضایی تحدیدات چندی بر این اصل وارد آورده اند. (طاهری بجد، ۱۳۸۳، ص ۳۰۳)

اصل تحصیل آزادانه دلیل و تفکیک آن از اصل ارزیابی آزادانه دلیل

موضوع اساسی در دعاوی کیفری کشف حقیقت و شناسایی متهم واقعی است. بنابراین قانون نباید ادله قابل ارائه نزد دادرس را محدود سازد. بلکه در چارچوب دعاوی کیفری، اجازه توسل به انواع ادله برای اثبات اموری که به وقوع پیوسته اند را ممکن سازد. چرا که دلیل در امور کیفری به عنوان ترسیم شیوه وصول به واقعیت اعمال یا تلاش اصحاب دعوا برای ایجاد یقین و اقناع در روح دادرس یا حتی هم سنگ واقعیت معرفی شده است. و این مهم بر خلاف امور حقوقی به راحتی قابل تحقق و دستیابی نیست. نخست به این علت که ماهیت اعمال جنایی که گاه از آن به عنوان ضد دعوا یاد می شود مقتضی اجرای اصل تحصیل آزادانه دلیل است چرا که بر خلاف امور حقوقی که طبیعت آن اجازه می دهد تا اصحاب دعوا به راحتی و پیش از ایجاد هرگونه دگرگونی در روابط حقوقی خود و قبل از وقوع هرگونه اختلافی، نسبت به تحصیل دلیل اقدام نمایند. در امور کیفری با یک عمل غیر قانونی و مجرمانه مواجه هستیم و تصور این نکته که طرفین بتوانند از قبل احتیاط لازم را به منظور تحصیل دلیل به عمل آورند. چندان منطقی به نظر نمی رسد و بدیهی است تا زمانی که جرمی به وقوع نپیوسته باشد یا شروع به ارتکاب آن نشده باشد اثبات عناصر مادی و روانی آن نیز ناممکن است. به عبارت دیگر بر خلاف امور مدنی، امکان تحصیل دلیل از پیش ممکن نیست، دوم اینکه پس از وقوع جرم علاوه بر اینکه غالبا "واقعیت و چگونگی موضوع در پرده ابهام قرار می گیرد و بزهدکار تمامی تلاش خود را به کار می بندد تا جرم و آثار آن که احتمالا مبین انتساب جرم به اوست را مخفی نگه دارد و یا از بین ببرد. در چنین شرایطی، اگر سیستم عدالت کیفری نتواند به هر شیوه ای برای اثبات جرم متوسل گردد، کارایی خود را از دست می دهد و در مقابل بزهدکاران خلع سلاح خواهد شد. بنابراین ضرورت مبارزه موثر علیه بزهدکاری، پذیرش آزادی دلیل را توجیه می کند و منفعت عمومی که وابسته به کشف جرایم و شناخت مرتکبان و محکومیت مجرمان است وجود و اجرای یک چنین نظام اثباتی را برای تسهیل اجرای واکنش اجتماعی

علیه بزهکاری خواستار است. (امانوئل، ۲۰۰۰، ص ۱۳)^۱

در حقوق کیفری ایران با نظام آزادی ادله روبرو می شویم هر چند بر اساس مفاد مواد ۱۹۴، ۱۹۷، ۲۰۷، ۲۱۱ و ۲۱۲ قانون آئین دادرسی کیفری ایران معلوم می گردد که قانونگذار در صدد تحصیل اقتناع وجدانی دادرس و صحه گذاردن بر اصل ارزیابی آزادانه دلیل توسط دادرسان است و جز در برخی از جرایم که ادله اثباتی خاصی را پیش بینی نموده است در مورد سایر جرایم از اصل تحصیل آزادانه دلیل تبعیت نموده است، ماده ای که صراحتاً بر این دو بعد آزادی دلیل اشاره نماید وجود ندارد. (تدین و کوشکی، ۲۰۰۶، ص ۲۱۹)

آزادی دلیل در حقوق انگلیس

در حقوق انگلیس نیز علیرغم اینکه آزادی تحصیل دلیل یک اصطلاح حقوقی نیست، محتوای آن برای حقوقدانان این کشور کاملاً شناخته شده و مورد پذیرش است. در واقع اصل آزادی تحصیل دلیل در حقوق انگلیس نیز پذیرفته شده است. و در عین حال حقوقدانان انگلیسی از اصلی به نام ارتباط نام می برند. که دامنه این اصل را محدود می نماید.

به این ترتیب که در حقوق انگلیس آزادی تحصیل دلیل به این مفهوم است که همه ادله در دسترس، که به طور منطقی با موضوعات مورد بحث مرتبط هستند پذیرفته می شوند. بنابراین ارتباط منطقی از شرایطی است که جهت پذیرش دلایل ارائه شده باید وجود داشته باشد. ضمن اینکه مرتبط بودن دلیل با رجوع به تجربه و عقل سلیم مشخص می گردد. مفهوم ارتباط، مفهومی نسبی است و غیر ممکن است که به طور مطلق تعیین کنیم که یک واقعیت یا یک موضوع مرتبط به دیگری است. (استون،^۲ ۱۹۹۵، ص ۱۰۳). ضمن اینکه در حقوق این کشور نیز قواعد متعددی وجود دارد که دامنه اصل آزادی تحصیل دلیل را تخصیص می زند.

رعایت حقوق دفاعی متهم

رویه قضایی انگلستان نیز بر این مطلب صحه گذاشته است. چنین امری در پرونده «ساموئل» مشهود است. در این پرونده، متهم به اتهام سرقت توام با زور مورد بازجویی قرار گرفت. در جلسه بازجویی دوم، که وکیل متهم حضور نداشت، متهم به ارتکاب جرم مذکور اعتراف کرد. در پی تجدید نظر خواهی او، دادگاه تجدید نظر اعلام داشت که ممانعت از حق دسترسی متهم به وکیل پس از تفهیم اتهام به وی، ناقض ماده ۵۸ قانون پلیس و ادله کیفری و مجموعه قواعد رفتاری راجع به بازداشت و بازجویی است. بنابراین چنانچه قاضی دریابد که متهم از حق داشتن وکیل محروم شده است می بایست حکم به معتبر ناشناختن دلایل صادر کند (فرجیها و مقدسی، ۱۳۸۷، ص ۱۲۸)

چارچوب های قانونی اداره دلیل

هر چند سیستم کیفری ایران تلفیقی از دو نظام ادله معنوی و قانونی است با این وصف حقوقدانان با مذاقه در نصوص

¹ - Emmanule

² - Stone.

قانونی ایران بویژه قوانین کیفری در یک جمع بندی کلی ادله را بر حسب منشاء به چهار دسته مهم تقسیم کرده اند:

مشاهدات و دریافت دادرس: معاینه محلی، امارات قضایی و علم قاضی

اسناد کتبی: اسناد رسمی و اسناد عادی

اعلان طرفین: اقرار، سوگند و قسامه

اعلان شخص ثالث: شهادت، نظر کارشناس، گواهی و تحقیق محلی

اهمیت علم قاضی از جهت حفظ حقوق متهم

هرگاه در دعوی کیفری صدور چک بی محل، صادر کننده (متهم) ادعاء نماید که صدور چک برای اجرای تعهدی بوده است که اجراء نشده است دادگاه به این ادعا، رسیدگی می نماید و از کم و کیف تعهد و چگونگی اجرای آن پرس و جو و تحقیق می کند و آن چه را که برای کشف حقیقت، لازم است انجام خواهد داد و هر دلیل دیگری را که به دست آورد از قرائن و امارات و اسناد و مدارک که به کار کشف حقیقت بیاید، آن را در صورت مجلس دادگاه خواهد نوشت تا معلوم شود که علم او بر اساس چه ادله ای شکل گرفته است خواه نتیجه این کار به محکومیت متهم بیانجامد خواه به براءت او منتهی شود.

از این جا دانسته میشود که اثر علم قاضی هم در تحقیقات مقدماتی به وسیله قاضی دادرس ظاهر می شود و هم در جریان تحقیق خود قاضی دادگاه و صدور رای دادگاه به همین جهت بازداشت شخص متهم باید از روی دلیل قابل قبول برای دادگاه باشد و در مدت ۲۴ ساعت تکلیف او را مقامات قضایی تعیین کنند. این تعیین تکلیف که از سوی مقام های قضایی انجام می شود همان توسط مقام های نامبرده به علم قاضی برای براءت متهم یا تفهیم اتهام به وی است اصل سی و دوم قانون اساسی می گوید: هیچ کس را نمی توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می کند در صورت بازداشت موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتبا به متهم ابلاغ و تفهیم شود و حداکثر ظرف ۲۴ ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه، در اسرع وقت فراهم گردد. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می شود. بنابراین از آغاز بازداشت متهم تا صدور رای دادگاه باید به موضوع علم قاضی و اهمیت آن توجه کامل داشت و این همانا اهمیت علم قاضی از جهت حفظ حقوق متهم است. (موذن زادگان، ۱۳۹۰، ص ۱۷۷)

حریم خصوصی و تحصیل دلیل در نظام کیفری انگلستان

در حقوق انگلستان حریم خصوصی، محترم شمرده شده است و اصل آزادی تحصیل دلیل در این خصوص، با لحاظ اصل مشروعیت در تحصیل دلایل تخصیص خورده است. حقوق انگلستان حقوقی مبتنی بر رویه قضایی است و در خصوص موضوع مورد نظر ما نیز رویه قضایی اهمیت بسیار زیادی دارد. در یکی از پرونده ها در زمینه ضرورت رعایت حریم خصوصی یکی از واحدهای گشتی پلیس به فردی که در حال رانندگی بوده مشکوک شده و او را تعقیب می کند. هدف پلیس از تعقیب وی گرفتن آزمایش تنفس بوده است در حین تعقیب پلیس، راننده به سمت خانه اش تغییر مسیر داده و وارد پارکینگ خانه خود می شود. افسر پلیس نیز بدون داشتن مجوز قانونی به خانه وی وارد و از او آزمایش تنفس می گیرد. پس از احراز مستی و گزارش جرم، راننده مذکور به اتهام رانندگی در حال مستی محکوم گردید. به دنبال تجدید نظر خواهی

متهم، دادگاه تجدید نظر بیان داشت که صرف آگاهی پلس از اینکه برخلاف قانون و فراتر از حدود قانونی عمل می کند برای احراز سوءنیت و در نتیجه بی اعتباری دلایل کافی است. بر این اساس دادگاه تجدید نظر اقدامات پس از ورود به منزل را غیر قانونی و دلایل کسب شده را فاقد اعتبار دانست

همچنین در یک پرونده دیگر فردی متهم به سرقت یک ساندویچ بود تفحص غیر قانونی که از منزل وی به عمل آمد نشان داد که مقداری حشیش را در منزل خود نگهداری کرده است. بر این اساس وی به اتهام داشتن مواد مخدر مورد تعقیب قرار گرفته و در دادگاه بدوی محکوم شد. پس از پژوهش خواهی، دادگاه تجدید نظر حکم نمود که دادگاه صلح در خارج نمودن دلیل مزبور از عدد دلایل مرتکب اشتباه شده است. (جاکولاین^۱، ۱۹۸۹، ص ۱۲۱)

حقوقدانان انگلیسی ضرورت احترام به حریم خصوصی افراد را ناشی از کنوانسیون بین المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز ماده هشت از کنوانسیون اروپایی حقوق بشر می دانند که در انگلیس لازم الاجرا هستند (مید، ۱۹۸۰، ص ۳) علاوه بر کنوانسیون های مذکور که رعایت حریم خصوصی را در انگلستان ضروری می سازند، آنچه که موجب عدم اعتبار دلایلی می شود که با صدمه به حریم خصوصی اشخاص تحصیل گردیده اند.

ماده ۷۸ قانون پلیس و دلایل کیفری سال ۱۹۸۴ است. به موجب این ماده: در هر فرایند رسیدگی چنانچه دادگاه در یابد که با توجه به کلیه شرایط، از جمله شرایطی که دلایل جمع آوری گشته اند پذیرش آنها اثر نامطلوبی بر منصفانه بودن دادرسی خواهد داشت، می تواند از قبول دلایلی که علیه متهم ارائه شده اند خودداری کند.

تفاوت این ماده با ماده ۷۶ همین قانون که پیش از این مورد بحث قرار گرفت، این است که ماده ۷۶ تنها نسبت به اقرار اعمال می شود ولی ماده ۷۸ در خصوص کلیه دلایل ارائه شده علیه متهم است. علاوه بر این بر خلاف ماده ۷۶، بار اثبات اینکه دلیل ارائه شده، اثر نامطلوبی بر منصفانه بودن دادرسی خواهد داشت، بر عهده وکیل متهم است (ساندرس^۲، ۲۰۰۷). ماده ۷۸ فوق الذکر، قدرت و اختیار عمل گسترده ای به قضات انگلیسی داده است. در واقع به موجب این ماده است که رویه قضایی برای اولین بار قدرت قانونی برای نامعتبر شناختن، دلایل غیر از اقرار تحصیل شده به گونه نامشروع و غیر صحیح را بدست می آورد. (برادلی^۳، ۱۹۹۳، ص ۱۷۱). و با این حال نویسندگان انگلیسی بر آن هستند که قضات، تاکنون آن گونه که باید و شاید از قدرت مزبور در جهت تضمین حقوق و آزادی های فردی بهره نبرده اند (ما^۴، ۱۹۹۹، ص ۲۸۵)

نتیجه گیری

اگر نظام تحصیل دلیل از یک قواعد خاص و چارچوب معین تبعیت ننماید، امکان بروز هرگونه بی نظمی و خدشه دار شدن مصادیقی از جمله کرامت انسانی، حریم خصوصی و امثالهم در جامعه متصور می گردد. به همین منظور، محاکم کیفری

¹ - Jacqueline

² - Sanders

³ - Bradley

⁴ - Ma.

بر آند تا از قبول، دلایلی که به صور غیر قانونی تحصیل گردیده اند پرهیز نموده تا بدعتی در حوزه نظام کیفری وقوع نیابد. در این میان نظام کیفری ایران با استفاده از قواعد و چارچوب فقه اسلامی که بر مبنای احترام به انسان و آزادی های او تشکیل گردیده است، بر آن بوده تا نظام تحصیل دلایل در حوزه کیفری را بر مبنای اصول مشروع پایه ریزی نموده و فرایند دادرسی از مرحله مقدماتی تا لحظه صدور حکم را به گونه ای تنظیم نماید تا در تمام مراحل، دلایل ارائه شده از سوی طرفین دعوی، مبتنی بر اصول مشروع قوانین اسلامی و کیفری باشد. این موضوع در نظام کیفری انگلیس نیز به مورد پذیرش محاکم انگلیس قرار گرفته است بر این اساس محاکم انگلیس در صورت مشاهده دلایلی که خارج از عرف و قانون تحصیل شده و یا نحوه تحصیل آن به گونه ای است که نیازمند وجود شرایطی خاص از جمله مجوزهای قضایی و محاکم بوده و بدون کسب مجوز قبلی تحصیل گردیده باشد، علیرغم اثبات موضوع مجرمیت اشخاص، آن را نادیده پنداشته و فاقد جاهت قانونی می دانند. این تفکر موجب گردیده است تا در بحث تحصیل دلیل مشروع در هر دو نظام کیفری حائز اهمیت قرار گیرد. نکته قابل بحث در این حوزه آن است که قوانین ابلاغی به پلیس انگلیس در خصوص نحوه تحصیل دلیل بر مبنای حفظ کرامت انسانی از عمری کمتر از دو قرن برخوردار است در صورتی که قوانین فقه اسلامی در خصوص تحصیل دلیل مربوط به هزار و اندی سال قبل بوده که متأسفانه به دلیل عدم معرفی آن به نظام های کیفری، نتوانسته آنگونه که شایسته می باشد مورد توجه قرار گیرد.

پیشنادهای تحقیق

- ۱- نظارت و آموزش کافی به ضابطین دادگستری در مرحله تحقیقات ابتدائی در عدم توسل به شیوه های خشونت بار منجر به اقرار که ممکن التاثر در تصمیم نهایی دادگستری خواهد بود.
- ۲- سیستم دلایل قانونی با توجه به شرعی بودن قوانین جزائی تقویت گردد.

منابع و ماخذ

کتابها

۱. گلدوزیان، ایرج، (۱۳۹۳)، ادله اثبات دعوا، چاپ پنجم، نشر میزان.
۲. گودرزی، شهرام، (۱۳۹۱)، تحصیل نامشروع دلیل تهران نشر جنگل.
۳. تدین، عباس، (۱۳۹۱)، تحصیل دلیل در آئین دادرسی کیفری، تهران نشر میزان.
۴. دیانی، عبدالرسول، (۱۳۹۴)، ادله اثبات دعوا در امور مدنی و کیفری، چاپ دوم، نشر میزان.
۵. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲)، لغت نامه دهخدا، چاپ اول از دوره جدید انتشارات دانشگاه تهران.
۶. محمصانی، صبحی، (۱۳۸۵)، فلسفه قانونگذاری در اسلام، ترجمه اسماعیل گلستانه، تهران نشر قلم.
۷. تدین، عباس، کوشکی، حسن، (۲۰۰۶)، قانون آئین دادرسی کیفری فرانسه، معاونت حقوقی و توسعه قضایی

۸. جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۲)، ادله اثبات دعاوی کیفری، چاپ اول، مشهد دانشگاه علوم اسلامی رضوی
۹. طاهری بجد، محمدعلی، (۱۳۸۳)، تعیین رژیم دلایل کیفری در نظام قضایی ایران، علوم جنایی، تهران نشر سمت. مجله ها و نشریات:

۱۰. امید، جلیل، (۱۳۸۳)، دکتر آشوری و حقوق دفاعی متهم. علوم جنایی مجموعه مقالات، تهران: نشر سمت
۱۱. فرجیها، محمد و محمد باقر مقدسی، (۱۳۸۳)، رویکرد تطبیقی به قاعده معتبر ناشناختن، ادله در نظام عدالت کیفری کامن لا و ایران. "تهران: فصلنامه مدرس، دوره ۱۲، شماره ۳
۱۲. موذن زادگان، حسنعلی، (۱۳۸۱)، علم قاضی در حقوق جزای ایران، مجله پژوهش سیاست جنایی.

پایان نامه ها:

۱۳. جبباری، صابر، (۱۳۹۲)، تاثیر تحصیل نامشروع دلیل در ماهیت دلیل واقعی در پرتوی حقوق ایران و فقه اسلامی، اسناد بین المللی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی
۱۴. فاختری، سمیندخت، (۱۳۷۹)، حمایت از کرامت انسانی در قوانین کیفری ایران (با تاکید بر یکی از مصادیق بارز نقض آن)، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی.

منابع لاتین:

15. Bradley, c, (1993). The emerging international consensus as to criminal procedure rule. Michigan journal of international law
16. Brayan & Henry, (1990), Black's law dictionary By the Publish Editional staff. Butter worth, London.
17. Emmanule Molina, (2000), la ilberte de la preuve des infranctions en droit francais contemporain, this. de l' univervdite' Aix – en- province, p13
18. Jacqueline, Martin and Chris Tamer. (1989), Evidence, the comprehensive guide to all the facts. Series editors. Legal Aide act
19. Jacques Borricand et Anne-Marie, simon (2005), Droit penal et Procedure penale, 4 eme edition, Paris. dalloz, P.63
20. Sanders A, Young R (2007). Criminal justice. Oxford university press
21. Stone R. (1995). Exclusion of evidence under section 78 of the police and criminal evidence Act: practice and principle. Web journal of current Legal Issue, (<http://webclinical.ac.uk/articles/3/Stone3.html>)